

Justiitsminister Raivo Aeg kohtu- ja õigussüsteemi arengust kohtunike täiskogul 14.02.2020

Austatud riigikohtu esimees, lugupeetud kohtunikud ja täiskogu külalised!

Selle aasta 15. juunil tähistab kogu Eesti **põhiseaduse 100. aastapäeva**. Põhiseaduse vastuvõtmine andis meie riigile alusdokumendi, mille järgi korraldada ühiskonna elu. Meie riik on rajatud vabadusele, õigusele ja õiglusele, me elame inimõigusi austavas demokraatlikus õigusriigis, kus kohtusüsteem on poliitiliselt sõltumatu.

Meie põhiseadused on juba 100 aastat väärtustanud demokraatiat ja isikuvabadust. Tähelepanuväärne on see, et juba meie esimene põhiseadus nimetas neidsamu põhivabadusi ja õigusi, mis tänapäeval. Sellest võib järeldada, et meie riigi väärtussüsteem – ja põhiseadus ongi ju eelkõige väärtuste kogum –, on austanud inimõigusi juba algusest peale.

Põhiseaduse aastal on igati kohane anda võimalikult laialdaselt edasi meie põhiseaduse väärtuseid ja kohtusüsteem on kindlasti üks neid riigi alustalasid, mis seda teha saab. Mul on hea meel, et kohtud on lubanud põhiseaduse 100. aastapäeva tähistamisel kaasa lüüa. Kuid põhiseaduslikke väärtusi on oluline kanda mitte vaid pidupäevakõnedes ja avalikel loengutel, vaid oma igapäevases tegevuses. Teie mõistate **õigust**, teie saate luua oma otsustega **õiglust**.

Just seda viimast, õigluse printsiipi tahan ma eriti rõhutada. Mul pole vähimatki kahtlust selles, et Eesti kohtunikud on poliitiliselt sõltumatud, et nad tunnevad hästi kehtivat õigust ja lähtuvad sellest ka õigusemõistmisel.

Küll aga olen ma pidanud oma üheksa töökuu jooksul justiitsministrina üle elama hetki, kus mul on olnud mõnda kohtuotsust lugedes tunne, et kohtunik on oma õiglustunde tööle tulles koju unustanud.

Kui inimene esitab politseile valekaebuse, millega ta püüab riigikogu valimiste eelõhtul kahjustada ühe erakonna mainet ja mõjutada valimistulemusi oma abikaasa erakonna kasuks, siis on mul väga raske aru saada, kuidas saab seda valekaebust käsitleda võrdselt mingi suvalise olmetüüli tekkinud valekaebusega ja öelda, et tegemist on avaliku menetlushuvi puudumisega. Tegu on ju ründega meie riigi demokraatlike alustalade vastu.

Põhimõtteliselt samasugune arusaamatus tabas mind siis, kui kohus otsustas enne tähtaega vabastada vanglast ühe kõigi aegade ohtlikuma Vene spiooni ja Eesti riigi reeturi. Jah, ma olen

nõus, et kõik inimesed on seaduse ees võrdsed. Kuid siin pole küsimus kurjategijas, vaid kuriteos. Tegu oli meie riigi iseseisvuse vastu suunatud ülimalt ränga kuriteoga, mida pandi süsteemselt ja sihikindlalt toime pikki aastaid ja mis tekitas väga suurt kahju mitte ainult meie riigile, vaid ka meie liitlastele NATOs. Sisuliselt oli selle kuriteo eesmärk meie riigi hävitamine ja meie rahvalt vabaduse võtmine. Ma ei tea, mida ütleb teie õiglustunne, aga minu õiglustunne ütleb mulle, et selliste kuritegude korral ei tohi kurjategijat enne tähtaega vabastada põhjendusega, et ta pole enam ohtlik. Sel juhul pole enam vaja ühtegi riigireeturit üldse karistada, sest ükski spioon ei ole pärast paljastamist enam ohtlik.

Ma arvan, et on olemas kuritegusid, mille toimepanija peab teadma, et ta ei pääse enne tähtaega vabadusse ja tal tuleb oma karistus täies ulatuses kellast kellani ära kanda. Seepärast palusin ma ka asuda ette valmistama seaduseelnõu, mis välistab teatud kuritegude puhul ennetähtaegse vabastamise vanglast. Ennekõike on need riigi- ja inimsusevastased kuriteod, aga ka korduvad seksuaalkuriteod ja tapmised, kuna on suur tõenäosus, et nii raskete kuritegude eest juba korduvalt karistatud inimesed panevad uuesti selliseid tegusid toime.

Kordan veel: ma ei kahtle selles, et kohtud on poliitiliselt sõltumatud ja kohtunikud mõistavad õigust. Ja vähemalt seni, kuni minu erakond on valitsuses ja mina olen justiitsminister, see nii kindlasti ka jääb. Mingit kohtute politiseerimist ei tule, mitte vähimalgi määral. Sõltumatu kohtuvõim ja sõltumatu õigusemõistmise on asendamatu väärtus. See on õigusriigi alustala, üks kolmest võimuharust seadusandliku ja täitevvõimu kõrval, mis peavad üksteist tasakaalustama. Kuid nii nagu ei saa seadusandlik võim ja täitevvõim tegutseda ühiskonna ootusi arvestamata, nii ei saa ka kohtuvõim teha oma otsuseid vaakumis, ühiskonna õiglustunnet arvestamata.

Õigus ja õiglus on erinevad asjad, kuid ideaalis võiksid nad kohtuotsuses olla võimalikult lähestikku. Ja nendel vähestel kordadel, kus see tõesti võimalik pole, peaks kohtunik avalikkusele väga põhjalikult ja arusaadavalt selgitama, miks ta langetas otsuse, mis lähtub küll õigusest, aga ei tundu õiglane. Kohus on küll sõltumatu, kuid ta ei tohi olla asi iseeneses, vaid peab olema ühiskonna ja rahva teenistuses täpselt samuti nagu seadusandlik võim ja täitevvõim.

Samast loogikast peame lähtuma ka õigusloomes. Plaanid on meil selles vallas ambitsioonikad ja meil on hea meel, et kohtud annavad aktiivselt tagasisidet õigusloome algatustele, nii väljatöötamiskavatsustele kui ka eelnõudele ning see on kindlasti aidanud kaasa parema õigusloome sünnile.

Lõpule on jõudmas mitmed riigisisese õiguse revisjonid, kus teie panus on olnud tänuväärne ning mis toovad kaasa tulevikus õiguskorras olulised muudatused.

Sel aastal soovime jõuda maksejõuetusrevisjoni I eelnõu vastuvõtmiseni. Eesmärgiks on muuta pankrotimenetlused kiiremaks, kulutõhusamaks ja läbipaistvamaks, et tagada võlausaldajatele suuremad väljamaksed ning parandada Eesti ettevõtluskliimat ja rahvusvahelist mainet. Praegu jäävad pankrotimenetluse peamised eesmärgid – võlausaldajate nõuete rahuldamine ja võlgniku maksejõuetuse põhjuste välja selgitamine sageli täitmata, kannatavad ärisuhted ja ettevõtluskultuur. Suurim kavandatav muudatus kohtukorralduse aspektist on seadusega kohustusliku spetsialiseerumise ettenägemine. Juriidiliste isikute pankrotiasjade menetlemine on kavas koondada Harju ja Tartu Maakohtu spetsialiseerunud kohtunike kätte nii, et Viru ja Pärnu piirkonna asjad koonduvad Tartusse ja reform Harju koormust ei mõjuta. Usume, et suurem spetsialiseerumine ja ühtlasem kohtupraktika koostoimes pankrotijärelevalve teenistuse loomise ning menetluse läbiviimise reeglite muudatusega tõhustavad pankrotimenetlust märgatavalt ning sellest tõuseb majandusele kasu.

Peagi jõuab valitsusse **kriminaalmenetluse revisjoni esimese etapi eelnõu**. Eelnõuga astutakse tugevad sammud kriminaalmenetluse digiteerimise suunas, täiendatakse tõkendite loetelu ning korrastatakse tõendite regulatsiooni. Mitmed muudatused on suunatud menetluse tõhustamisele. Kriminaalmenetluse ning eriti **üldmenetluse tõhustamine** on eesmärk, mille poole sel aastal püüdleme. Üldiselt on Eesti kohtute menetlusajad head, kuid probleemiks – ja isegi suureks probleemiks – on liiga pikk menetlusaeg üksikutes kohtuasjades, mille vastu on olnud suur avalik huvi peamiselt seetõttu, et kohtu all on tuntud avaliku elu tegelased. Kuna selliste kohtuprotsesside vastu on põhjendatult ka suur avalik huvi ja need leiavad laialdast kajastust ajakirjanduses, siis kõigutab selliste kohtuasjade ebamõistlikult pikk menetlusaeg ühiskonna turvatunnet ja usku õigusriiki. Leida süüteomenetluses põhiõiguste kaitse ja menetluse tõhususe vahel tasakaal on suur väljakutse, millega kohtunikud iga päev kokku puutuvad. Siinkohal loodan ma saada ka Harju maakohtus kriminaalasjade menetlemise korraldust uurivalt komisjonilt õigusloomelisi ettepanekuid.

Kriminaalmenetluse revisjon peab looma õiguslikud eeldused ka paberivabaks kriminaalmenetluseks. Kogu **menetluskaare digiteerimine on** ministeeriumi selge ja kindel prioriteet. Selle protsessi juures on kõige tähtsam pidada pidevalt silmas eesmärki – teha kõigi töö kergemaks ja menetlus kiiremaks. Selleks, et seda eesmärki saavutada, tuleb menetluse

digiteerimisega hõlmata tervet menetluskaart alustades sündmuskoha vaatluse protokollimisest ja lõpetades kohtuotsuse vormistamisega. Oma roll on siin kõigil menetlusosalistel, ka kohtutel.

Kõigil tuleb käia ajaga kaasas, kuid kohtumenetlus paistab olevat üks riigisektori valdkond, kus paberist lahti laskmine tundub olevat kõige raskem. Miks see nii on? Kas probleem on tarkvaras, riistvaras või ongi kohtumenetlus see, kus paberiga töötamine tundub kõige otstarbekam? Kohtunike hulgas on juba ka väga häid näiteid sellest, et tegelikult see nii ei ole. Mitmed kohtunikud töötavad juba täna rohkem kohtute infosüsteemi ja digitoimikuga kui paberil dokumentidega. Paljuski võib tegemist olla harjumuste muutmisega, kuid mureks on ka see, et menetlusseadustikes ei ole veel toetavat hästi läbimõeldud regulatsiooni. Kriminaalmenetluse revisjoni eelnõu on esimene püüd paberist lahti laskmisel. Palun siinkohal kohtunikkonnal aktiivselt kaasa mõelda ja panustada tsiviil- ja halduskohtumenetluses digitaalse toimiku pidamist toetavate sätete loomisesse.

Mulle meeldib ikka tagasi mõelda Riigi Teataja valgetele vihikutele, kindlasti paljud teist mäletavad seda aega: riiulite kaupa valgeid vihikuid, muudatuslipikuid täis kleebitud. Kas igatsete seda aega tagasi?

Menetlusseadustikud on teil enamusel paberkandjal töölaual olemas, kuid iga päev ei prindi keegi enam Riigi Teatajat välja. Nii jääte ka hoolimata digitaalsele toimikule õigusliku tähenduse andmisest olulisi menetlusdokumente välja printima, kuid ajapikku jääb printimist üha vähemaks ja vähemaks. Paberi kokkuhoid ei ole eesmärk, kuid see tekib iseenesest, samuti kahanevad järkjärgult arhiivipinnad ning vähemaks jääb pabertoimikute tassimise ja sõidutamise vaeva. Ja nii nagu oleme suutnud e- Riigi Teatajat edasi arendada, arendame edasi ka digitoimikut ja kohtute infosüsteemi. Nii kaua, kuni teil on nendega hea töötada. Arutelupaneelis saate sellest kindlasti täpsemalt kuulda.

Kõige suurem efekt on täna tegelikult juba olemas ehk kõikide kohtuasjade materjalid on digitaalselt olemas. Menetlusosalistel on kohtuasja materjalidele palju parem juurdepääs, maakohus ei pea ootama määruskaebemenetluse tõttu ringkonnakohtusse saadetud toimikut tagasi, vaid saab jätkata menetlusega. See kõik avaldab mõju menetluse kiirusele ning võimaldab ka kohtusiseselt tööd paremini korraldada. Digitaalsetele andmetele ligipääs loob võimalused kaugtööks ja paindliku tööaja rakendamiseks, mida igas organisatsioonis hinnatakse.

Selle aasta sees jõuab kooskõlastamisele ka **revisjoni teise etapi väljatöötamiskavatsus ja eelnõu**, mille eesmärgiks on korrastada rahvusvahelist koostööd puudutav peatükk. Ka rahvusvahelistes menetlustes on digitaalsete andmete liigutamise võimekus võtmetähtsusega.

Tõhustama peab ka teisi valdkondi, millel on otsene puutumus kriminaalmenetlusega. Esitame peagi kooskõlastamisele **kohtuekspertiisi seaduse** uue redaktsiooni. Eesmärgiks on muuta ekspertiisikorraldus loogilisemaks ja ökonoomsemaks. Aastate jooksul tekkinud probleemkohtadele lahendust pakkuv eelnõu on seega täiendav meede selleks, et kiirendada ja tõhustada kriminaalmenetluse läbiviimist.

Traagiline, kolme hukkunuga liiklusõnnetus Saaremaal on päevakorda tõstnud reaktsioonilise karistuspoliitika teema. Traagiliste õnnetuste ja **joobes juhtimise vähendamiseks** ei piisa karistuste karmistamisest. Oleme valitsusele esitamas ettepanekuid, mis keskenduvad joobes juhtimise ennetamisele. Me kõik saame aru, et me peame lahendama selle, et liikluses ei oleks inimesed, kellel tegelikult on alkoholisõltuvus. Peaksime saatma kriminaalses joobes vahele jäänud inimese täiendavasse tervisekontrolli. Endiselt on meie mureks see, et meil pole piisavalt kohti, kuhu neid inimesi saata ravile. Panustame, et juba lähikuudel tekiks meil tehniline võimekus kontrollida kriminaalhooldusaluste alkoholi tarvitamise keelust kinnipidamist elektrooniliselt.

Samuti on ministeeriumi tööplaanis **vangistuseseaduse muudatused**, millega lahendatakse seaduse praktikas välja tulnud kitsaskohti, lihtsustatakse haldusmenetlust vanglas ning toetatakse kinnipeetavate õiguste ja inimväärikuse tagamist.

Ka see aasta ei saa me üle ega ümber **Euroopa Liidu õiguse rakendamisest**. Üle võtmist vajab **rahapesuvastase võitluse kriminaalõiguslik direktiiv**. Aasta lõpus rakendub Euroopa Liidu määrus, mis **hõlbustab liikmesriikidevahelist koostööd arestimis- ja konfiskeerimisotsuste tunnustamisel**. Alustame ka tööd nn **vilepuhujate direktiivi** ülevõtmiseks. Tegemist on direktiiviga, millel on puutumus väga mitme valdkonnaga. Selleks, et huvirühmasid võimalikult varajases staadiumis kaasata, esitame sel aastal arvamuse avaldamiseks eelnõu väljatöötamiskavatsuse. Euroopa Liidu nõukogus on finišisirgel mitmed kohtute tööd puudutavad läbirääkimised ka tsiviilkohtumenetluses – tõendite kogumine, kohtudokumentide kättetoimetamine, kollektiivhagide regulatsioon, juba rakendamisel on kohtualluvus perekonnaasjades nn Brüssel II b määrus.

On üks teema, mis on kriminaaljustiitsüsteemi õue peal juba pikemalt olnud, aga millest me kuigi palju rääkinud ei ole. **Selleks teemaks on õigusrikkujate vaimne tervis.** Uuringud näitavad, et kõrget retsidiivsust ei saa lahendada ilma, kui me ei tegele õigusrikkujate vaimse tervise häiretega. Natuke alla poole Eesti kinnipidamisasutustes viibijatel on diagnoositud vaimse tervise häire ja meie hiljutine uuring sel teemal annab põhjust eeldada, et häired on aladiagnoositud. Aga kas nende inimeste koht on alati vanglas? Pigem ei. Miks peaks vaimse tervise häiret stigmatiseerima politseisireenide unnaes, kui seda on võimalik teha targalt ning selliselt, et kriminaaljustiitsüsteemiga kokku puutudes suunatakse see inimene sinna, kus on ta peamine koht ehk arsti või psühholoogi juurde. Rahvusvahelistes uuringutes on hinnatud, et vaimse tervise häiretega inimestel on neli korda suurem tõenäosus kannatada või saada surma politsei jõukasutamise tõttu – õiguskaitstjad lihtsalt ei saa aru, kas tegemist on jooles inimese jauramisega või vaimse tervise häirega – reeglina kahtlustatakse esimest. Et neid inimesi välja sõeluda ja aidata õigel hetkel, on vaja tänasest märksa paremat vaimse tervise teemalist õiguskaitstjate ettevalmistust ning meditsiini- ja õigussüsteemi põhjalikumat koostööd. Samuti on vaja hinnata inimesi ja ma ei pea siin silmas pelgalt kohtupsühhiaatrilist hindamist – tegelikult ei ole psühhiaatriaekspertiisi tellimine alati vajalik ja vajaliku info saab kätte muul moel. Selleks võiks olla mõne muu spetsialisti hinnang, psühhiaatri kohtusse kutsumine, aga meil veel seni kasutamata skriinimine eelkõige kohtueelses menetluses, mis aitaks menetlejal tuvastada, kas inimesel on probleeme vaimse tervise häirega või mitte. Tahaksime lähiajal sellised testid, mida hiljuti ka valideerisime, kasutusele võtta vanglas, aga tegelikult on vangla juba liiga hiline etapp. Plaanime ka õigus- ja meditsiinisektorite koostööle hoogu juurde anda, korraldades kasvõi ühiseid õppepäevi, väljasõite, pannes erineva eluala professionaale teineteise kingadesse.

Alates 2018. aastast kehtib kohtute seaduses säte, et kohtunike tööjaotusplaaniga tuleb tagada kohtunike spetsialiseerumine alaealistega seotud asjadele. 2019. a lõpus Norra vahendite toel käima lükatud alaealiste erikohtlemise projekti mitmed tegevused on suunatud kohtunikele ja teistele õiguskaitsevaldkonna töötajatele. Seda eesmärgiga tõsta õiguskaitsevaldkonnas teadlikkust mõjusatest meetmetest ja tööriistadest noorte süüdlaste mõjutamisel. Samuti **on projektiga kavas anda suurem tõuge taastava õiguse kasutamisele, et süüdlasega tegelemisel oleks tähelepanu keskmes ka kannatanu vajadused.**

Oleme viimase aasta jooksul aktiivselt otsinud ja töötame jätkuvalt välja lahendusi, kuidas ebavõrdset koormust kohtute vahel ühtlustada ning õigusemõistmise korraldust senisest paindlikumaks muuta. Tihe ja tulemusrikas koostöö kohtute esindajatega, mida loodame samas vaimus jätkata ka alanud aastal, on meid sellel teekonnal palju edasi aidanud. Kooskõlastusringi on

läbinud eelnõu, millega antakse kohtusüsteemi käsutusse esmased mehhanismid, millega kohtute töökoormust tasandada. Näiteks saavad ringkonnakohtute esimehed senisest vabamad käed kohtute koormuse reguleerimisel ning paindlikumaks muudetakse kohtunike töökorraldus ametist lahkumisel. Loodetavasti jõuab eelnõu juba selle kuu lõpus Vabariigi Valitsusse. Sellel aastal on Justiitsministeeriumi eesmärgiks otsida kohtute koormusprobleemile juba püsivamaid lahendusi kohtuasjade riikliku jagamise näol. Lisaks on lähikuudel kavas põhjalikumalt analüüsida erinevate ametnike rolli kohtusüsteemis, et leida võimalusi, kuidas nad saaks senisest enam õigusemõistmises abiks olla ja ka ise edasi areneda.

Kõige olulisemast ei ole ma veel jõudnud rääkida. Inimestest. Digitaalsed lahendused ja hea regulatsioon saab tööd hõlbustada, kuid väärtust loovad ja muudatusi viivad ellu inimesed. Kõik, kes kohtutes töötavad **ON OLULISED**, sest kõik annavad oma panuse õigusrahu tagamisse.

Kuidas te end tunnete? Eelmisel aastal kõikides kohtutes läbi viidud pühendumuse ja rahuloluuuringu tulemused näitasid, et nii pühendumus kui rahulolu on avaliku sektori keskmisest kõrgemad. On oluline neid tulemusi väärtustada ja neid hoida ning parandada seal, kus rahulolu nii kõrge ei olnud.

Muidugi mõjutavad pühendumust ja rahulolu töö, mida tehakse. Te saate töötada erilise ja suure missiooni heaks - inimeste õiguste kaitseks, õigusrahu tagamiseks ja õigusriigi hüvanguks. See on suur privileeg ja suur vastutus. Ning teil on väga palju tööd.

Muutuv, kiires maailmas põrkuvad õigused, huvid ja võimalused, tekivad konfliktid ja need jõuavad lahendamiseks kohtusse. Eelmist aastat iseloomustab kohtute märgatav töökoormuse kasv tsiviilasjades, kohtutesse saabus lahendamiseks 3422 tsiviilasja rohkem. Suure surve alla on pandud ka maksekäsu kiirmenetluse süsteem, kuhu saabus 5106 avaldust rohkem kui aasta varem. Muret teevad perekonnaasjad, mille arv kasvab ja kus vaidlused on ühe aeganõudvamad. Me oleme olnud osalised perelepitussüsteemi loomisel, mis võimaldaks perelepitajate abil suunata vaidlevaid pooli omavahel ise kokkulepet sõlmima või vähemasti aitaks perelepitaja võtta vaidlusest pinged maha enne kohtusaali jõudmist, et kohtunik saaks tegeleda õiguslike küsimustega.

Ka süüteo ja halduskohtumenetluses ei ole koormus arvuliselt langenud, küll on hinnanguid, et kohtuasjad muutuvad sisult keerukamaks ning nende menetlemine kõrgema astme kohtute nõudmiste tõttu ajamahukamaks.

Suurenenud koormus toob kaasa pikemad menetlusajad, menetlusosaliste ootustele mittevastamise ja sealt personaalse tööpinge. Kõige suurema koormusega kohtutes ja kolleegiumites olid ka rahuloluuuringu hinnangud madalamad. Suure koormuse probleemi mõistmisest lihtsalt ei piisa, vaja on lahendust. Mainisin enne juba vajadust tõhustada menetlusreegleid ja kohtuasjade teise kohtusse menetlemiseks saatmist. Me peame reaalset võtma tööd ülekoormatud kohtutest vähemaks, aga ka suunama rohkem ressursse sinna, kus seda täna kõige rohkem vajatakse.

Menetlusreeglite tõhustamise ja kohtute vahel koormuse ühtlustamise juures tahan kindlasti meenutada, et kohtusüsteemi juhtimisel on suur roll kohtute haldamise nõukojal. Kõik olulisemad kogu kohtusüsteemi hõlmavad kohtute haldamist puudutavad otsused arutatakse eelnevalt läbi ja kinnitatakse kohtute haldamise nõukojas. Minu arvates on selline töökorraldus väga hea ja aitab kaasa kohtute sõltumatuse tagamisel, kuid nõukoja liikmed ei tohiks hetkekski ära unustada, et nende ülesanne on vaadata suurt pilti, lähtuda kogu kohtusüsteemi kui terviku huvidest, mitte ainult kaitsta oma töökoha huve. Ja muidugi tuleb lisada, et ainult võimalike lahenduste arutamisest ei piisa – probleemide lahendamiseks on vaja otsuseid ja vahel ka jõulisi otsuseid. Loodan siiralt, et leiame selles osas ühise tee kohtujuhtidega ja kohtute haldamise nõukojaga, kellega koos kohtunike kohtade jaotuse üle otsustame ja eelarvet kujundame.

Head kuulajad!

Kohtunike pühendumuse ja rahulolu juures mängivad olulist rolli juhid. Kohtuasutuse juhtimine on kahtlemata mitmekülgne väljakutse. Soovin siinkohal tänada neid kohtu esimehi, kelle ametiaeg esimehena lõppes kahe täiskogu vahelisel ajal. Suur tänu Tartu Ringkonnakohtu juhtimise vastutuse kandmise eest ringkonnakohtunik Kersti Kerstna-Vaksale ning Tallinna Halduskohtu eelmisele esimehele kohtunik Kristjan Siigurile. Soovin nende kohute uutele juhtidele Tiina Pappelile ja Kaupo Kruusveele jõudu ja edu!

Ja kui juba soovimiseks läks, siis soovin teile nüüd head täiskogu jätku!

Täna tähelepanu eest!